

# Rapport Binnenlandse Zaken thanatopraxie

## Inhoud

1. [Inleiding](#)
2. [Wat is thanatopraxie](#)
3. [Argumenten voor en tegen thanatopraxie](#)
4. [Vraag naar mogelijkheden tot thanatopraxie](#)
5. [Huidige regelgeving](#)
6. [Verschillende aspecten van thanatopraxie nader bezien](#)
  - 6.1 [De integriteit van het lichaam en de uitgangspunten van de Wet op de lijkbezorging](#)
  - 6.2 [De milieuhygiënische aspecten](#)
  - 6.3 [De kwaliteitsaspecten](#)
7. [Conclusies en aanbevelingen](#)

## 1. Inleiding

Bij brief van 19 december 1996 heeft het Platform Uitvaartwezen de minister van Binnenlandse Zaken om aandacht gevraagd voor het onderwerp thanatopraxie (tijdelijk conserveren van stoffelijke overschotten). Het Platform is van mening dat het strikte verbod in artikel 71 Wet op de lijkbezorging versoepeld zou moeten worden ten behoeve van een tijdelijke vorm van conserveren, zoals thanatopraxie. Het Platform Uitvaartwezen heeft de minister van Binnenlandse Zaken verzocht om een mogelijke wettelijke regeling te treffen op het terrein van de thanatopraxie. De minister heeft aangegeven alvorens te spreken over een mogelijke wettelijke regeling een (verdere) verkenning van het onderwerp uit te doen voeren, waarbij de verschillende aspecten in kaart worden gebracht. Daartoe is een werkgroep ingesteld, bestaande uit de heer R.K.A. Boon (Platform Uitvaartwezen), de heer Joh. Heikoop (Platform Uitvaartwezen), mevrouw A. Ambler-Huiskes (Inspectie voor de Gezondheidszorg; ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport), de heer J.J.F. Visser (ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport), de heer C. van den Bogaard (ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) en mevrouw C.A.R. de Beus (ministerie van Binnenlandse Zaken).

Aan deze verkenning liggen de volgende documenten ten grondslag:

- Verkenning thanatopraxie, rapport d.d. 26 september 1996, mr. W.G.H.M. van der Putten, dr. W.J.M. Dekkers, dr. E.C.M. Ooms;
- Thanatopraxie: Ethische aspecten, dr. W.J.M. Dekkers.

In deze notitie zijn de bevindingen van de werkgroep neergelegd. Allereerst wordt kort toegelicht wat thanatopraxie inhoudt en welke argumenten in het algemeen voor en welke argumenten in het algemeen tegen thanatopraxie worden aangevoerd. Tevens wordt beschreven welke vraag er naar thanatopraxie is en wordt aangegeven welke

(belemmerende) regelgeving op dit terrein geldt. Vervolgens worden de verschillende aspecten die van belang zijn voor een juiste beoordeling van dit onderwerp, te weten de uitgangspunten van de Wet op de lijkbezorging in relatie tot thanatopraxie en de integriteit van het lichaam, de milieuhygiënische aspecten en de kwaliteitsaspecten beschreven. Aan de hand van de bevindingen heeft de werkgroep verschillende conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan op grond waarvan de afweging om al dan niet een wettelijke regeling te treffen kan worden gemaakt.

## **2. Wat is thanatopraxie**

Thanatopraxie is het tijdelijk conserveren van een stoffelijk overschot kort na het overlijden. Het is de bedoeling om gedurende een korte periode (enkele dagen), tijdens de periode van opbaring en ten behoeve van het vervoer naar het buitenland de lijkontbinding te remmen. In geval van de opbaring gaat het met name om het langer en beter toonbaar maken van het stoffelijk overschot. Het lichaam behoudt door de behandeling een natuurlijker vorm en kleur. Daarnaast remt de behandeling de groei van bacteriën, hetgeen de hygiëne bevordert. Thanatopraxie kan zowel worden toegepast bij een stoffelijk overschot dat is bestemd tot begraven als bij een stoffelijk overschot dat is bestemd tot verbranding.

Om deze tijdelijke conservering te bewerkstelligen wordt door middel van een (elektrische) pomp een conserverende vloeistof in de bloedbaan van de overledene gebracht, waarbij tegelijkertijd het bloed van de overledene wordt verwijderd. Tijdens het injecteren van de vloeistof moeten de extremiteiten gemasseerd worden, zodat daar een goede verdeling van de vloeistof in het vaatstelsel wordt bewerkstelligd. Om eventueel aanwezig bloed en vocht weg te halen, worden na afloop van het injecteren de organen, de lichaamsholtes, het spijsverteringskanaal en de blaas aangeprikt. Door dit aanprikken zal een beregening in het lichaam plaatsvinden, die er voor zorgt dat de buitenzijde van de organen tijdelijk wordt geconserveerd. Aangezien thanatopraxie niet het oogmerk heeft om de lijkvertering op lange termijn te remmen, dient de vloeistof een zodanige samenstelling te hebben dat het slechts een effect heeft voor de korte termijn. In paragraaf 6.2 wordt verder ingegaan op de samenstelling van deze vloeistof en de milieuhygiënische aspecten van thanatopraxie.

## **3. Argumenten voor en tegen thanatopraxie**

Er zijn verschillende argumenten voor en tegen thanatopraxie aan te voeren. Hieronder volgt een overzicht, zonder de argumenten te kwalificeren.

In het rapport 'Verkenning thanatopraxie' worden de volgende argumenten voor thanatopraxie aangevoerd:

- In historisch opzicht bestaat al een lange traditie van conserveren van een stoffelijk overschot.
- Thanatopraxie wordt in verschillende landen, waaronder Frankrijk, Engeland, Duitsland, al toegepast.

- Indien thanatopraxie wordt toegepast, is geen koeling meer nodig; thuis opbaren wordt daardoor vereenvoudigd.
- Thanatopraxie voorkomt verkleuringen en geeft de overledene een beter aanzien.
- Nabestaanden kunnen op een 'waardige' wijze afscheid nemen van de overledene.

In het rapport 'Verkenning thanatopraxie' worden de volgende argumenten tegen thanatopraxie aangevoerd: · Thanatopraxie is een kunstmatige ingreep; het is niet nodig dat een overledene er natuurlijk (als een levende) uitziet.

- Thanatopraxie heeft een mogelijk negatief effect op het lijkverteringsproces en het kan leiden tot bodemverontreiniging.
- Thanatopraxie kost de nabestaanden geld.
- Er bestaat een gevaar van commercialisering; nabestaanden zijn vaak niet in staat de noodzaak van thanatopraxie te overzien.

#### **4. Vraag naar mogelijkheden tot thanatopraxie**

Het toepassen van een tijdelijk conserverende behandeling zal altijd een persoonlijke keuze zijn, afhankelijk van de individuele situatie en de afwegingen van betrokkenen. De vraag naar mogelijkheden om stoffelijke overschotten bestemd voor begraven of cremieren tijdelijk te conserveren valt moeilijk te kwantificeren. Wel kan aangegeven worden dat Nederland een uitzonderingspositie in Europa bekleedt; in de omringende landen is thanatopraxie wel toegestaan. Verder kan opgemerkt worden dat de beroepsgroep uitvaartzorg verzocht heeft om het verbod op het tijdelijk conserveren op te heffen. De beroepsgroep wil met de mogelijkheid van thanatopraxie een ruimer aanbod bieden aan haar cliënten voor wat betreft de mogelijkheden rond de lijkbezorging. Thanatopraxie kan bijvoorbeeld de mogelijkheid om thuis op te baren vergemakkelijken; een koeling is bij een tijdelijk geconserveerd stoffelijk overschot niet langer noodzakelijk.

Een (tijdelijk) conserverende behandeling van een lichaam zal de nabestaanden tussen de fl. 350 en fl. 500 gaan kosten. Hierbij zij opgemerkt dat andere kosten, als bijvoorbeeld kosten voor een mobiele koeling bij thuis opbaren, niet gemaakt hoeven te worden.

#### **5. Huidige regelgeving**

De wettelijke regeling laat momenteel niet toe dat met stoffelijke overschotten bestemd voor begraving of verbranding in Nederland conserverende handelingen worden verricht. Artikel 71, eerste lid, van de Wet op de lijkbezorging bepaalt:

'Een lijk wordt niet gebalsemd of aan enige conserverende bewerking onderworpen. In uitzonderlijke gevallen kan Onze Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport ontheffing van dit verbod verlenen. In de ontheffing wordt de wijze en de plaats van de lijkbezorging vermeld. De artikelen 12-15 zijn van overeenkomstige toepassing.'

Dit verbod kent een uitzondering in het tweede lid van artikel 71 voor stoffelijke overschotten die bestemd zijn voor ontleding of die naar het buitenland worden vervoerd. Artikel 71, tweede lid van de Wet op de lijkbezorging luidt:

Het verbod, vermeld in het eerste lid is niet van toepassing, indien het lijk tot ontleding is bestemd of naar het buitenland wordt gezonden.'

Van de mogelijkheid om ontheffing te verkrijgen op het verbod om lijken te balsemen of aan een andere conserverende werking te onderwerpen wordt zeer zelden gebruik gemaakt. Overigens wordt nog opgemerkt dat het verbod van artikel 71 van de Wet op de lijkbezorging, ingevolge artikel 87 van die wet niet van toepassing is op leden van het Koninklijk huis.

Reden voor het opnemen van het verbod van artikel 71 is gelegen in het feit dat een conserverende bewerking van een stoffelijk overschot tot een grote vertraging in het verteringsproces kan leiden. Tevens kan een conserverende bewerking een mogelijk negatief effect hebben op de bodemkwaliteit. Daarnaast spelen aspecten van milieuhygiënische aard en gezondheidsaspecten een rol. In de volgende paragraaf worden deze aspecten nader uitgewerkt.

Het verbod op balsemen van een stoffelijk overschot is echter geen principieel verbod; balsemen is in bepaalde gevallen en onder bepaalde omstandigheden namelijk wel toegestaan. Voor een goed begrip dient een onderscheid gemaakt te worden tussen het balsemen, dat een effect op lange termijn bewerkstelligt en het tijdelijk conserveren van een stoffelijk overschot. Balsemen is een zwaardere, meer ingrijpende techniek dan het tijdelijk conserveren. Ook wordt bij balsemen een hogere concentratie formaldehyde gebruikt, zodat de conserverende behandeling effect heeft gedurende meerdere jaren. Deze notitie ziet alleen op de mogelijkheid om tijdelijk te conserveren.

## **6. Verschillende aspecten van thanatopraxie nader bezien**

### ***6.1 De integriteit van het lichaam en de uitgangspunten van de Wet op de lijkbezorging***

Thanatopraxie is een invasieve behandeling (behandeling waarbij een vloeistof in de bloedbaan van de overledene wordt gebracht) van een overledene. Het recht op de onaantastbaarheid van het menselijk lichaam is daarmee in het geding. Artikel 11 van de Grondwet beschermt de onaantastbaarheid van het menselijk lichaam. Artikel 11 van de Grondwet luidt:

**'Ieder heeft, behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen, recht op onaantastbaarheid van zijn lichaam.'**

**Uit de parlementaire behandeling van artikel 11 Grondwet blijkt dat dit grondrecht ook blijft voortbestaan na het overlijden.**

Artikel 11 van de Grondwet heeft in dit verband tot gevolg dat betrokkene in beginsel zelf de keuze maakt voor thanatopraxie na overlijden en dat bij het ontbreken van een dergelijke wilsbeschikking de keuze aan de nabestaanden moet worden gelaten, die geacht worden het best in de geest van de overledene te kunnen beslissen. Dit sluit ook aan bij één van de uitgangspunten van de Wet op de lijkbezorging, dat de lijkbezorging moet geschieden overeenkomstig de wens of de vermoedelijke wens van de overledene. In artikel 18 van de Wet op de lijkbezorging wordt het volgende bepaald:

**'(...) De lijkbezorging geschiedt overeenkomstig de wens of de vermoedelijke wens van de overledene, tenzij dat redelijkerwijs niet gevegd kan worden.'**

Anders dan bij bijvoorbeeld obductie of orgaandonatie is bij thanatopraxie geen zwaarwegend maatschappelijk belang in het geding. Het gaat om het individuele belang van de overledene en de nabestaanden bij een waardige, zo min mogelijk traumatische opbaring. De opbaring maakt deel uit van een reeks van handelingen die met betrekking tot een overledene en zijn nabestaanden worden verricht vanaf het moment van zijn overlijden tot de uiteindelijke lijkbezorging. De keuze om thanatopraxie toe te passen is in dit opzicht niet wezenlijk anders dan de keuze om bijvoorbeeld te cremen. Ook deze beslissing, die heel duidelijk de lichamelijke integriteit van de overledene raakt, wordt uitsluitend in het belang van de overledene, dan wel de nabestaanden gemaakt. In de lijn met artikel 11 van de Grondwet en overeenkomstig artikel 18 van de Wet op de lijkbezorging geschiedt de lijkbezorging overeenkomstig de wens of de vermoedelijke wens van de overledene, tenzij dat redelijkerwijs niet kan worden gevegd. Thanatopraxie mag geen standaardbehandeling zijn. Het kan alleen op verzoek van de overledene dan wel de nabestaanden worden toegepast. Nabestaanden moeten objectief geïnformeerd worden over de mogelijkheden en kosten van thanatopraxie om zo tot een weloverwogen keuze te kunnen komen.

### **conclusie**

De lijkbezorging moet overeenkomstig de wens of vermoedelijke wens van de overledene geschieden. Thanatopraxie kan een onderdeel uitmaken van de lijkbezorging; nabestaanden moeten de keuze hebben om al dan niet thanatopraxie toe te passen. Zij moeten objectief geïnformeerd worden over de mogelijkheden en kosten van thanatopraxie. Met inachtneming van deze genoemde elementen is thanatopraxie geen beperking van het recht op lichamelijke integriteit. De mogelijkheid om zo waardig mogelijk opgebaard te kunnen worden kan juist gezien worden als een verwezenlijking van dat grondrecht. Overigens zal de toepassing van thanatopraxie omgeven moeten zijn met verschillende zorgvuldigheidseisen.

### **6.2 De milieuhygiënische aspecten**

Het verbod van artikel 71 Wet op de lijkbezorging om op stoffelijke overschotten een conserverende behandeling toe te passen, is mede gestoeld op de mogelijk negatieve effecten daarvan op het verteringsproces en op de bodemkwaliteit. Andere aspecten die in dit kader een rol spelen zijn de blootstelling van de uitvoerder aan de conserverende stof,

blootstelling van bezoekers, stoffen die vrijkomen bij crematie en stoffen die vrijkomen bij begraven. Onderstaand worden de verschillende aspecten belicht.

### **De samenstelling van conserverende vloeistof**

De nu voor dit doel gebruikte conserveringsmiddelen bestaan voornamelijk uit water, formaldehyde, eosine en natriumbenzoaat. Het formaldehyde is de belangrijkste conserverende component. Het zout natriumbenzoaat heeft een uitdrogend effect op het lichaam terwijl de rode kleurstof eosine wordt toegevoegd om het stoffelijk overschot een wat roze kleur te geven. Verder wordt methanol in 1 a 2% algemeen als stabilisator toegediend aan de formaldehyde-oplossingen. Alternatieven voor formaldehyde zijn een mengsel van ethanol en polyethyleenglycol of een mengsel van glutaraldehyde en phenoxyethanol.

### **Effecten op de skelettering**

De conserverende vloeistof heeft tot doel het natuurlijke verteringsproces te vertragen of voor een korte tijd uit te stellen. Ook bij tijdelijke conservering moet er steeds zorg voor gedragen worden dat volledige skelettering zal optreden binnen de wettelijke grafrusttermijn van 10 jaar. De toegepaste methoden en middelen van conservering zullen hierop tenminste beoordeeld dienen te worden. Uit ervaringen in Frankrijk blijkt dat de skeletvorming slechts enkele weken vertraging oploopt . Ook uit berichtgeving van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu blijkt dat er waarschijnlijk hoogstens sprake is van enige vertraging bij de ontbinding .

### **Arbeidshygiënische aspecten**

Bij blootstelling van de uitvoerder van de conserverende behandeling, de thanatopracteur, kan gedacht worden aan inhalatie van gassen die uit het middel vrijkomen dan wel aan huidcontact. Bij het omgaan met, meestal verdunde concentraties, bekende conserverende middelen zullen in het algemeen geen ongewenste effecten optreden mits zorg wordt gedragen voor voldoende ventilatie en de handelingen worden uitgevoerd met gebruikmaking van de gebruikelijke persoonlijke beschermingsmiddelen. Verwacht wordt dat een zorgvuldige procedure, waaronder begrepen het verwijderen van gebruikte naalden en dergelijke via daartoe bestemde containers, ook voldoende bescherming biedt tegen de overdracht van besmettelijke ziekten.

### **Risico's voor bezoekers**

De blootstellingsrisico's voor bezoekers van de overledene zijn zeer klein gezien de geringe concentraties conserverende vloeistoffen die wellicht via uitdampen vrij komen. De concentraties in de lucht zijn ook veel kleiner dan tijdens het conserveringsproces en liggen beneden de hiervoor beschikbare normen.

### **Milieubelasting bij cremeren**

De componenten van de bekende conserveringsmiddelen bestaan vooral uit koolstof, waterstof en zuurstof met daarbij nog wat zouten. Bij verbranding zullen hieruit voornamelijk CO<sub>2</sub>, H<sub>2</sub>O en mogelijk CO ontstaan die in de atmosfeer worden geëmitteerd. De zouten zullen deels worden geëmitteerd en deels achterblijven in de crematie-as maar hieraan slechts een zeer geringe bijdrage vormen. Ook het broom uit de

kleurstof eosine zal deels worden geëmitteerd en deels achterblijven in de as. Echter ook hiervoor geldt dat de concentratie zeer laag is. Ingeschat wordt dat de milieurisico's bij cremen klein zijn.

### **Milieubelasting bij begraven**

Bij begraven zullen alle toegepaste stoffen vrij komen en daarbij leiden tot een belasting van bodem en grondwater en mogelijk het oppervlaktewater. Uit berekeningen aan de hand van enkele bekende conserveringsmiddelen komt naar voren dat de concentraties van stoffen als methanol, ethanol, benzoaat en polyetheenglycol in de bodem ver beneden het niveau van de ernstige bodemverontreiniging blijven en dat gezien de geringe toxiciteit voor de mens er geen risico's voor het milieu te verwachten zijn. Ook zullen de te verwachten concentraties in grondwater waarschijnlijk geen risico's voor het milieu tot gevolg hebben. Dit geldt waarschijnlijk ook voor mogelijke alternatieven als glutaraldehyde en phenoxyethanol die minder toxisch zijn dan formaldehyde. Ook van de kleurstof eosine zijn de maximaal te verwachten concentraties zo laag dat hiervan geen risico's voor het milieu te verwachten zijn.

De maximaal berekende concentratie aan formaldehyde ligt wel hoger dan het niveau voor ernstige bodemverontreiniging. Waarschijnlijk is deze concentratie echter overschat omdat een deel ervan in de bodem reageert met lichaamseiwitten of wordt afgebroken via biodegradatie. Overigens worden ook de meeste grafkisten gemaakt van spaanplaat waarin een hoeveelheid formaldehyde is verwerkt die overeen kan komen met die in sommige middelen gebruikt voor de conservering van het stoffelijk overschot.

### **conclusie**

Indien wordt zorggedragen voor voldoende ventilatie en de handelingen worden uitgevoerd met inachtneming van de gebruikelijke persoonlijke beschermingsmiddelen zullen in de regel voor de thanatopracteurs geen ongewenste effecten optreden. Een zorgvuldige procedure biedt ook voldoende bescherming tegen overdracht van besmettelijke ziekten. De blootstellingsrisico's voor bezoekers zijn gering. De milieubelasting bij zowel cremen als begraven als gevolg van thanatopraxie is over het algemeen gering. Er moet worden zeker gesteld dat bij toepassing van thanatopraxie de skelettering van het stoffelijk overschot wel geschiedt binnen de wettelijke termijn van grafrust van 10 jaar. Er dient nagegaan te worden in hoeverre er voor formaldehyde minder milieubelastende alternatieven zijn.

### ***6.3 De kwaliteitsaspecten***

Aangezien thanatopraxie een behandeling van een lichaam betreft na overlijden, lijkt de handeling geen medisch karakter te hebben. Thanatopraxie hoeft dan ook niet door een arts te worden uitgevoerd. Wel zullen er opleidingsvereisten gedefinieerd moeten worden voor thanatopracteurs. Thanatopraxie wordt in verschillende West-Europese landen al toegepast. Daar geldende vereisten voor een opleiding tot thanatopracteur kunnen als hulpmiddel gebruikt worden voor in Nederland op te stellen opleidingseisen. De invulling van deze opleidingseisen dient door de beroepsgroep zelf nader te worden uitgevoerd.

Naast het definiëren van opleidingsvereisten lijkt het zinvol een kwaliteitssysteem op te zetten. In de mogelijk te treffen regelgeving rond thanatopraxie kan worden aangegeven dat tijdelijk conserveren uitgevoerd dient te worden volgens een kwaliteitssysteem. Een dergelijk kwaliteitssysteem kan nader worden beschreven in een kwaliteitshandboek dat, analoog aan kwaliteitshandboeken voor beroepsgroepen in de gezondheidszorg (Harmonisatie Kwaliteitszorg), in verschillende hoofdstukken de verschillende aspecten van thanatopraxie beschrijft en definieert. Dit kwaliteitssysteem kan worden neergelegd in een ministeriële regeling. Het kwaliteitshandboek kan hierbij worden gevoegd als een bijlage.

Het handboek dient in ieder geval de kwaliteitsdoelstellingen en het kwaliteitsbeleid te definiëren. Hierbij kunnen tevens aspecten van ARBO en milieuzorg, zoals omschreven in paragraaf 6.2, worden beschreven. Het handboek dient de te gebruiken methoden en technieken te beschrijven, alsmede de procedures en de werkvoorschriften. Ook dienen er aanwijzingen opgenomen te worden met betrekking tot de samenstelling van de conserverende vloeistof. Tevens kan een hoofdstuk gewijd worden aan personeel en organisatie. Naast de hierboven genoemde opleidingsvereisten kunnen ondermeer de eindverantwoordelijkheid, de bereikbaarheid van de medewerkers en de kwalificatie van het personeel worden beschreven. Ook dient een hoofdstuk gewijd te worden aan de voorzieningen. In dat hoofdstuk worden de inrichting en constructie van de plaats waar de werkzaamheden worden omschreven en aan de aanwezige faciliteiten worden behandeld. In verdere hoofdstukken kunnen onderwerpen als toegeleverde goederen en diensten, het beheer en het gebruik van onderzoeksmiddelen, de administratie, de rapportage, het bewaren van gegevens en het beheer van documentatie aan de orde komen. Ook dient er een hoofdstuk met een klachtenregeling opgenomen te worden. Daarnaast dient voorzien te worden in een stelsel van certificatie.

Dit kwaliteitssysteem dient ontwikkeld en opgesteld te worden door de beroepsgroep zelf. Hierin kan de beroepsgroep begeleid worden door externe deskundigen.

### **conclusie**

De beroepsgroep zelf dient de eisen die aan een opleiding tot thanatopracteur moeten worden gesteld, in te vullen. Vereisten die gelden voor buitenlandse opleidingen kunnen hierbij als hulpmiddel worden gebruikt. Er dient rond thanatopraxie een kwaliteitssysteem opgezet te worden. In de regelgeving rond thanatopraxie dient aangegeven te worden dat thanatopraxie uitgevoerd moet worden volgens een kwaliteitssysteem. Dit kwaliteitssysteem kan worden neergelegd in een ministeriële regeling. Het kwaliteitssysteem moet voorzien in een kwaliteitshandboek dat in verschillende hoofdstukken alle aspecten rond het toepassen van thanatopraxie behandelt en definieert en bepaalde eisen voorschrijft.

## **7. Conclusies en aanbevelingen**

De Wet op de lijkbezorging waarborgt, door de bepaling in artikel 18, expliciet het recht om zelf te bepalen op welke wijze men zijn lichaam na zijn overlijden bezorgd wil zien. Thanatopraxie kan een onderdeel uitmaken van de lijkbezorging. Het wettelijk toestaan



van thanatopraxie kan gerechtvaardigd worden vanuit de wens die een overledene voor zijn dood heeft kenbaar gemaakt of vanuit de wens van de nabestaanden om op een zo waardig mogelijke manier afscheid te nemen.

Thanatopraxie mag geen standaardbehandeling zijn. Nabestaanden moeten worden geïnformeerd over de mogelijkheden en kosten van thanatopraxie om tot een weloverwogen keuze te komen.

Thanatopraxie is een invasieve behandeling van de overledene. Anders dan bij obductie of orgaandonatie is bij thanatopraxie geen tegengesteld zwaarwegend maatschappelijk belang in het geding. De wens tot het verrichten van thanatopraxie is in beginsel juist ingegeven door het individuele belang van de overledene zelf en de nabestaanden bij een waardige, zo min mogelijk traumatische ervaring. In dit licht is thanatopraxie, mits dit geschiedt overeenkomstig de wens of de vermoedelijke wens van de overledene, geen inbreuk op het recht op integriteit van het menselijk lichaam. De mogelijkheid om zo waardig mogelijk opgebaard te kunnen worden kan juist worden gezien als een verwezenlijking van het recht op lichamelijke integriteit.

Het verbod om op stoffelijke overschotten conserverende behandelingen toe te passen is mede gestoeld op mogelijke negatieve gevolgen voor het verteringsproces en de bodemkwaliteit. De Wet op de lijkbezorging bepaalt dat de wettelijke grafrusttermijn 10 jaar is; binnen deze 10 jaar dient het stoffelijk overschot volledig geskeletteerd te zijn. De middelen die bij thanatopraxie worden toegepast, dienen hierop getoetst te worden. De milieubelasting bij zowel cremen als begraven van tijdelijk geconserveerde stoffelijke overschotten wordt in het algemeen zeer gering geschat en hoeven het wettelijke mogelijk maken van thanatopraxie thans niet in de weg te staan. Wel verdient het aanbeveling te bezien in hoeverre voor formaldehyde minder milieubelastende alternatieven beschikbaar zijn.

Van belang zijn ook de arbeidshygiënische aspecten en de mogelijke risico's voor bezoekers. De risico's voor de uitvoerders van thanatopraxie, thanatopracteurs, bestaan vooral uit de inhalatie van gassen die uit de conserverende vloeistof vrijkomen dan wel uit het huidcontact. Indien zorg wordt gedragen voor voldoende ventilatie en de handelingen worden uitgevoerd met gebruikmaking van de gebruikelijke persoonlijke beschermingsmiddelen zullen in het algemeen geen ongewenste effecten optreden en er wordt voldoende bescherming geboden tegen de overdracht van besmettelijke ziekten. De risico's voor de bezoekers zijn vrij gering, gezien de geringe concentraties conserverende vloeistoffen die wellicht via uitdampen vrijkomen.

Thanatopraxie behoeft niet door een arts te worden uitgevoerd. Wel dient de beroepsgroep vereisten te definiëren voor de opleiding tot thanatopracteur. Vereisten die gelden voor buitenlandse opleidingen kunnen als hulpmiddel voor de op te stellen eisen dienen.

Gelet op de verschillende aspecten is het van belang een kwaliteitssysteem op te zetten. Het kwaliteitssysteem moet worden uitgedrukt in een kwaliteitshandboek dat in

verschillende hoofdstukken alle aspecten rond het toepassen van thanatopraxie behandelt en definieert. De verplichting tot toepassing van het systeem dient opgenomen te worden in de regelgeving

De regelgeving met betrekking tot het verbod van balseming van stoffelijke overschotten (conserveren voor een langere periode), de verschillende uitzonderingen daargelaten, blijft bestaan. De wettelijke regeling rond thanatopraxie wordt getroffen als uitzondering op de regeling die thans in de Wet op de lijkbezorging is opgenomen met betrekking tot het verbod van balseming.

### **Eindconclusie**

De werkgroep is van mening dat toepassing van thanatopraxie mogelijk gemaakt moet worden. De werkgroep is van mening dat er geen principiële bezwaren bestaan tegen het toepassen van een tijdelijk conserverende behandeling. Ethische aspecten noch aspecten van milieuhygiënische aard staan het wettelijk regelen van thanatopraxie in de weg. De werkgroep adviseert de minister van Binnenlandse Zaken om, indien wordt voldaan aan een aantal randvoorwaarden en zorgvuldigheidseisen, het verbod op het tijdelijk conserveren van stoffelijke overschotten op te heffen. De werkgroep acht het noodzakelijk dat een regeling omtrent het tijdelijk conserveren wettelijk wordt vastgelegd. De in deze notitie belichte randvoorwaarden en eisen dienen hierin opgenomen te worden. Deze tijdelijke vorm van conserveren wordt dan getroffen als uitzondering op de regeling die thans in de Wet op de lijkbezorging is opgenomen met betrekking tot het verbod van balseming.